

הליכה לבית הכנסת ביום הכיפורים לחולה שמחמת כך אולי יצטרך לשתות

בשבוע שעבר עסקנו בשאלה האם על חולה שיודע שלא יוכל לצום יותר משני צומות בתוך עשרה ימים, לבחור לצום את צום גדליה או את יום הכיפורים. כפי שלמדנו, שאלה זו קשורה לנושא הלכתי משמעותי – מידת החובה שיש על האדם להימנע לפני זמן קיום המצווה ממצב שבו כשיגיע זמן המצווה הוא יהיה אנוס ולא יוכל לקיימה.

במאמר זה, נלמד סוגיא מרכזית שיש לה השלכות הלכתיות רחבות, וקשורה גם היא בשאלה זו, אך גם נעסוק בחלק נוסף שלה, משמעותי לא פחות, שבו נבחן מה הדין כשהאדם נמצא בזמן החיוב במצוה, ושוקל לבצע פעולה שתגרום לו אונס ופיקוח נפש מלקיים את המצווה, האם יש תנאים כלשהם שיכולים להתיר לו ביצוע פעולה כזאת.

למרות שהשאלה עושה רושם מופשט מעט, יש לה השלכות מצויות מאוד. למשל: אנשים שנמצאים ביום הכיפורים במצב רפואי ובריאותי מורכב, אך שאין במצבם סכנה, מצווים לצום. בכדי שיוכלו לעבור את הצום במלואו, חובתם היא לעשות את כל המאמצים בכדי להימנע מלהגיע למצב שבו יצטרכו לאכול או לשתות מטעמי פיקוח נפש, כפי שכותב החתם סופר (חלק ו סימן כג). וכך מסכם השמירת שבת כהלכתה (חלק א פרק לט סעיף ל):

"אדם חלש שקשה לו לצום וללכת לבית הכנסת, מוטב שיצום וישכב במיטה, ואין לו כל היתר לאכול ולשתות אפילו בשיעורים כדי שיהיה לו כח ללכת לבית הכנסת. ומצוה הוא עושה כאשר הוא נשאר בביתו ושוכב במיטה, כדי שיוכל לצום כדין".

בהערה הוא מוסיף, בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, שגם מי שנמצא במצב שכבר מותר לו לאכול ולשתות פחות מכשיעור, אם על ידי שישכב במיטה הוא יוכל להימנע אפילו מפעם אחת של שתיה או אכילה לשיעורין, מכל מקום עדיף יותר לשכב במיטה ולא ללכת לבית הכנסת.

הטעם לדבר פשוט – המצוה המרכזית ביום הכיפורים היא מצוות העינוי. זו מצוה מדאורייתא. לעומת זאת, תפילה במניין למרות חשיבותה אינה בגדר זה. לכן ברור שמבחינה הלכתית על אדם שנמצא במצב זה לשכב במיטה כאמור, ולא ללכת לבית הכנסת.

אך המציאות מוכיחה שלמרות שהמודעות להנחיה זו די נפוצה, עדיין ישנם מי שמתעקשים ללכת לבית הכנסת במצבם, למרות שייתכן שמחמת המאמץ, החום והעומס בבתי הכנסת, הם ייחלשו עוד ויגיעו למצב סכנה שיצריך אותם לשתות או לאכול. זה אם כן המצב שאותו נדגיש במאמר זה: ביצוע פעולה מסוימת באותו הזמן שבו האדם מחויב במצוה, שמחמת אותה פעולה הוא יתבטל מהמצוה מטעמי פיקוח נפש.

ניגש לסוגיא :

הגמרא במסכת שבת (יט, א) אומרת :

"תנו רבנן, אין מפליגין בספינה פחות משלשה ימים קודם לשבת. במה דברים אמורים, לדבר הרשות; אבל לדבר המצוה מותר".

כלומר – אדם צריך לנסוע בספינה. הנסיעה אורכת מספר ימים שביניהם שבת. מדובר באופן שבו הספינה תמשיך במסע גם בשבת באופן שיש בו חילול שבת (אם הספינה דוממת כל השבת – אין כל איסור בדבר). האדם עולה על הספינה לפני השבת. הברייתא מלמדת, שיותר משלשה ימים לפני השבת הדבר מותר, למרות שבכך שהוא מצטרף למסע הוא שייך בחילול השבת שיקרה, אך פחות משלושה ימים – הדבר אסור.

הראשונים נחלקו לשיטות רבות בביאור הלכה זו ופרטיה. לא נפרט כאן את כל השיטות אלא רק את השיטות הקשורות אלינו להלכה.

שיטת הרי"ף היא, שהאיסור הוא משום שבשלשה הימים הראשונים למסע יש לאדם צער מחמת הנסיעה והוא יימנע מעונג שבת. רק שלשה ימים אחרי ההפלגה האדם מתאושש, ולכן חילקו חכמים כך.

שיטת הרמב"ן שהובאה בר"ן ובעוד ראשונים היא שמדובר בספיה שהעובדים בה נכרים, והם עושים מלאכות האסורות בשבת, ולכן החילוק הוא כך – הימים הראשונים של השבוע נחשבים כימים שאינם מיוחסים לשבת והוא לא אמור לקחת בחשבון את העובדה שהוא מכניס את עצמו למצב של הנאה ממלאכת נכרי בשבת. אך כשהשבת מתקרבת, מוטל עליו לחשוש לכך, ולכן הדבר אסור.

שיטת בעל המאור, שמדובר בספינה שיש בה עובדים יהודים וכאמור יגיעו לבצע מלאכות אסורות, והפעולות שהם יעשו יהיו מותרות בשעתן מטעם פיקוח נפש, והחידוש לדבריו גדול יותר, שלמרות שמדובר במלאכות מדאורייתא מכל מקום בימים הרחוקים יותר משבת הוא אינו צריך לחשוש לכך ולהימנע מלעלות בכלל על הספינה כדי שלא יצטרך להכניס את עצמו למצב של פיקוח נפש בעבודת היהודים בשבת, אך בימים הסמוכים לשבת אכן זוהי חובתו.

והנה כאמור, בגמרא מבואר שאם לצורך מצוה מותר אפילו בשלשה ימים הסמוכים לשבת. מה הטעם?

לשיטת הרי"ף, מסתבר שמאחר שכל החשש הוא מפני ביטול מצות עונג שבת, מסתבר שכשנוסע לצורך מצוה הוא פטור מהמצוה האחרת של עונג שבת. וכן לשיטת הרמב"ן ניתן

לומר שהאיסור להיכנס למצב של איסור דרבנן (המלאכות שעושים הנכרים) נדחה במצב שמטרת הנסיעה היא מצוה. אך לשיטת בעל המאור קשה לכאורה מדוע התירו לדבר מצוה להביא על עצמו חילולי שבת. ואכן הרי"ף תמה על שיטה זו בטענה שמצינו שחכמים העמידו דבריהם ואיסוריהם אפילו במקום שמחמת כן נעקרת מצוה מן התורה, וכל שכן רק מי שנוסע למצוה, שצריכה המצוה הזו להידחות מפני האיסור מדרבנן להפליג בספינה קודם השבת.

צריך לומר, שלדעת בעל המאור יסוד הדין של איסור ההפלגה בספינה סמוך לשבת אף על פי שבפועלה האיסורים שיעשו יהיו בגדר של פיקוח נפש, הוא משום שבכך הוא מזלזל בשבת ופוגע ברצון התורה שהיא תישמר, ולכן כאשר מדובר בצורך מצוה לא אסרו חכמים זאת.

בגמרא שם הובאה מחלוקת רבי ורשב"ג, האם כשמותר סמוך לשבת להפליג לצורך מצוה, הוא חייב לפסוק ולקבוע עם הספנים שלא יחללו את השבת או לא. הראשונים נחלקו כמי הלכה, ובעוד שהטור פסק שהלכה כרשב"ג שאין צריך לפסוק, מרן השו"ע פסק שצריך לפסוק, משום שכך פסק הרמב"ם ועוד ראשונים. המשנה ברורה (ס"ק ג') מביא שרוב האחרונים נקטו שהחובה לפסוק היא למצוה ולא לעיכובא, ושלא כמשמעות המגן אברהם שם. אחת הראיות היא מדברי הש"ך יו"ד סימן רס"ו שהתיר למול מילה שלא בזמנה – שאינה דוחה את השבת – ביום חמישי למרות שעל ידי כך יצטרכו לחלל את השבת על התינוק, והשווה זאת להפלגה בספינה ג' ימים לפני שבת לצורך מצוה, למרות שלמעשה במקרה הזה אין אפשרות לפסוק שלא יחללו שבת, ואדרבה מן הסתם יצטרכו לחלל שבת, ובהכרח שאין זה לעיכובא.

אמנם, בסעיף ד' נפסק שהיכן שיש הכרח שיהיה סכנה, החיוב לפסוק מערב שבת שלא יחללו שבת הוא לעיכובא וכן כתב שם המשנה ברורה.

לכן – אדם שנמצא לפני זמן המצוה, ורוצה לעשות פעולה שמחמתה בודאי יהיה במצב סכנה ויתבטל מן המצוה או יצטרך לחלל שבת וכדומה, אסור לו לעשות את הפעולה אם לא שמדובר בצורך חירום כמו ניתוח שיש בו חשש סכנה בדחייתו, וכדומה. אבל לעשות ניתוח שנקבע מראש סמוך לשבת באופן שבודאי יצטרכו לחלל שבת – אסור, אלא אם כן אין ודאות שיצטרכו לחלל את השבת שאז מותר לעשות ניתוח זה שהרי הוא מצוה – לדאוג לבריאותו ורפואתו.

עד הנה כל זאת נכון רק למקרה של פעולה שנעשית מערב שבת ולא בשבת עצמה. מפשטות הסוגיא עולה שההיתר לצורך מצוה שאותו למדנו הוא אך ורק במקרה זה, אבל כשעושים בשבת עצמה אין כל היתר. אך נראה שמסקנא זו אינה מוכרחת, ונבאר.

האחרונים שעסקו בסוגיא העלו מתוך דברי בעל המאור מסקנה ברורה – שהאיסור להכניס את עצמו למצב של פיקוח נפש ובכך לחלל שבת או לבטל מצוה, הוא איסור מדרבנן בלבד, שהרי אם היה מדובר באיסור תורה, לא היה מותר לצאת לדבר מצוה!

מסקנא זו נתקלת בקושי גדול, משום שיש הוכחה לכאורה מדברי בעל המאור עצמו במקום אחר שלא כך. ישנה מחלוקת ראשונים מפורסמת בתינוק שצריכים למול אותו בשבת, אך המים החמים שנצרכים לצורך רחיצתו אחרי המילה נשפכו. אם נמול את התינוק נצטרך לחלל את השבת בכדי לחמם מים חדשים עבורו. כמובן שזה יהיה מצב של פיקוח נפש. חלק מהראשונים כתבו שמכל מקום יש למול את התינוק, ואחר כך משום שיהיה מדובר בפיקוח נפש יהיה מותר לחמם עבורו את המים. אך בעל המאור סובר שבמקרה זה צריכים להימנע מלמול את התינוק אף שבכך תתבטל מילה בזמנה שהיא מצוה דאורייתא, ותידחה לאחר השבת, משום שאסור להיכנס למצב של פיקוח נפש. לכאורה, מוכיחים האחרונים, מוכח מזה שהאיסור להיכנס למצב של פיקוח נפש הוא מן התורה, שאם לא כן וזה היה אסור רק מדרבנן, לא היינו דוחים את מצוה המילה מדאורייתא מחמת כן!

יש שכתבו שהחילוק בין המקרים הוא, שבמקרה של ההפלגה בספינה, מדובר על מעשה שנעשה לפני השבת – כלומר שלא בזמן החיוב במצוה. משום כך האיסור על פעולה שתגרום לכך שבזמן החיוב במצוה יהיה פיקוח נפש ויצטרכו לחלל את השבת אינו אלא מדרבנן. אך מילת התינוק המדוברת נועדה להתקיים ביום השבת עצמו – זמן שכבר מחוייבים בשמירת השבת. בזמן זה האיסור על ביצוע פעולה שתגרום לחילול שבת מטעמי פיקוח נפש היא מדאורייתא ולכן מבטלים את המצוה של מילת התינוק.

אך רבים באחרונים כמו בעל הקובץ הערות והגרשז"א לא קיבלו חילוק זה וכתבו שאין לחלק בין זמן המצוה לזמן שלפני החיוב במצוה.

על כל פנים, זאת באשר למקרה שבו ברור שיצטרכו לחלל את השבת או לעבור איסור אחר, ולמשל בנידון שלנו – במקרה שבו ברור לאדם בוודאות שעל ידי שיילך לבית הכנסת או יעשה פעולה מאומצת אחרת הוא יצטרך לאכול ולשתות ביום הכיפורים, אף על פי שההליכה לבית הכנסת בודאי ראויה להיחשב הליכה לדבר מצוה. אך במקרה שאין ודאות כזאת, ובמקרה שלנו לכאורה ברוב המקרים אין ודאות שההליכה לבית הכנסת, למרות המאמץ בהליכה ובהשתתפות בתפילות בחום ובדוחק, תגרום לפיקוח נפש, ייתכן שאין בזה גדר איסור גמור.

המקור לכך הוא, דברי המשנה ברורה על אתר, שמביא מחלוקת בפוסקים האם ההיתר לצאת בספינה לצורך מצוה הוא רק מערב שבת או גם בשבת עצמה. המגן אברהם סובר שאין היתר בשבת עצמה, ופוסקים אחרים חולקים עליו. אך גם לדעת המגן אברהם הטעם לאיסור הוא שבשבת עצמה הוא אינו יכול לפסוק עם עובדי הספינה שלא יחללו את השבת.

ולכאורה, במצב שאין וודאות שיהיה צורך לחלל את השבת, הדבר נחשב כפסיקה (מטרת הפסיקה היא לקבוע שגם אם יהיה חילול שבת לא יהיה זה מצב ידוע וברור מראש. הרי אם הפסיקה הייתה מועילה לגמרי ולא היו מחללים את השבת בוודאות, לא היה כל איסור בהפלגה זו. לכן ברור שמטרת הפסיקה רק למנוע את הוודאות באכן יחללו את השבת).

כיוצא בזה בנידוננו: כשאין וודאות שהוא יצטרך לשבור את הצום, אם כן מאחר שהוא הולך לדבר מצוה ייתכן שאין הכרח שיש איסור לצאת לבית הכנסת, למרות שייתכן שמחמת כן הוא יצטרך לשתות או לאכול.

יודגש – ההנחיה ההלכתית הברורה היא שמוטל על האדם שנמצא במצב זה לשכב ולנוח, ולא ללכת לבית הכנסת, וכפי שהבאנו לעיל מהחתם סופר ומשמירת שבת כהלכתה. אך לגבי מידת האיסור שעושה אדם שמתעקש ללכת לבית הכנסת, על כך באו דברינו אלו.

עוד יודגש שבתשובת מנחת אשר שממנה הבאנו חלקים במאמר הקודם, לאחר שמצדד כמה וכמה טענות בהשוואה בין דין היוצא בספינה לבין דינים אחרים, מעיר שקשה ללמוד מדין זה הלכה למעשה למקרים אחרים, עיין שם.